

ที่มา <https://krupinmuseum.wordpress.com/painting-ramayana/ramayana-3/#jp-carousel-151>

09

ฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

Rishis in *Rammakian* by King Rama I

Received: February 8, 2022 | Revised: May 24, 2022 | Accepted: May 25, 2022

ดร.นิพัทธ์ แย้มเดช*

ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา**

Dr. Nipat Yamdate

Dr. Chirapat Prapandvidya

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล:
nipatyamdate@gmail.com

Lecturer, Faculty of Archaeology, Silpakorn University. email: nipatyamdate@gmail.com

** ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา อีเมล: chirapat.prapandvidya@gmail.com
Fellow of the Classical Language Section, Academy of Art, Royal Society of Thailand. email: chirapat.prapandvidya@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะเด่น บทบาท และข้อสังเกต ในการสร้างตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผลการศึกษาพบว่าลักษณะเด่นของฤๅษี แบ่งเป็น 5 ลักษณะ คือ (1) ฤๅษีมีความเมตตา (2) ฤๅษีรู้ลึกในศาสตร์และศิลป์ (3) ฤๅษีเป็นผู้ทรงอำนาจ (4) ฤๅษีเป็นผู้มีมานหยั่งรู้ (5) ฤๅษีเป็นผู้มีความเพียรในพรต บทบาทของฤๅษีกับการดำเนินเรื่อง แบ่งเป็น 7 บทบาท คือ (1) ฤๅษีเป็นผู้อภิบาล (2) ฤๅษีเป็นที่ปรึกษา ชี้แนะแนวทาง (3) ฤๅษีเป็นสื่อติดต่อเทพ (4) ฤๅษีเป็นผู้ไกล่เกลี่ย (5) ฤๅษีมีบทบาทสำคัญในเรื่องเล่าแทรก (6) ฤๅษีมีบทบาทสร้างสรรณคดี (7) ฤๅษีมีบทบาทสื่อแง่คิด ข้อสังเกตการสร้างตัวละครฤๅษีเห็นชัด 4 ประการ คือ (1) ฤๅษีเป็นผู้อาวุโส เหมือนญาติผู้ใหญ่ (2) การดัดแปลงฤๅษีอินเดียโบราณเป็นฤๅษีแบบไทย (3) ตัวละครฤๅษีสัมพันธ์กับฤๅษีผู้สร้างตำนานเมือง (4) ฤๅษีฝ่ายทศกัณฐ์ มีลักษณะบกพร่อง การศึกษาครั้งนี้ก่อให้เกิดความเข้าใจอัจฉริยภาพกวีไทยที่ สร้างสรรค์ตัวละครฤๅษีให้มีลักษณะเด่น มีบทบาทสำคัญต่อตัวละครอื่นๆ และสื่อ คำนิยมความเป็นไทย คือ การดำรงสถานะปุษยนียาจารย์ และผู้อาวุโสที่น่าเคารพ

คำสำคัญ: ฤๅษี, บทละครเรื่องรามเกียรติ์, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

A b s t r a c t

This article aimed to study the dominant characteristics, roles and some observation of the character creation of Rishis in the drama *Rammakian* by King Rama I. The results found that the dominant characteristics of Rishis are divided into 5 characteristics: (1) benevolent, (2) having profound knowledge of sciences and arts, (3) having power, (4) having intuition, and (5) having perseverance in religious routine. Rishis in the story have 7 roles: (1) protector, (2) consultant, (3) communicating with gods, (4) mediator, (5) creators of various stories, (6) producers of Rasa in literature, and (7) teaching new ideas. There are four interesting aspects to Rishis character creation: (1) Rishis are a senior person like an honorable relative, (2) Indian seers were adapted into Thai own Rishis (3) The Rishi in literature is related to the Rishi in urban legends (4) Rishis who were related to *Rāvaṇa* were gullible. This study contributes to the understanding of the genius of the Thai poets who created the dominant characteristics and roles of the Rishis in the drama *Rammakian* of King Rama I.

Keywords: Rishis, Rammakian, King Rama I

บทนำ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุดในบรรดาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ของไทย ดังปรากฏต้นฉบับสมุดไทย 116 เล่ม วรรณคดีเรื่องนี้เขียนขึ้นในปีพุทธศักราช 2340 จนถึงปัจจุบันมีอายุสืบทอดมาเป็นระยะเวลา 225 ปีแล้ว ในวันภาษาไทยแห่งชาติ ปีพุทธศักราช 2558 คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติมีมติพ้องกันว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ สำนวนพระราชนิพนธ์นี้ควรนับว่าเป็น “วรรณคดีแห่งชาติ” นอกจากคุณค่าวรรณศิลป์ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี และคติสอนใจที่ผู้อ่านผู้ฟังได้รับอรรถรสและความรู้มากมาย ลักษณะเด่นประการหนึ่งในงานวรรณศิลป์อยู่ตรงประกาศที่ว่า “มีตัวละครและพฤติกรรมแปลกๆ ของตัวละครบางตัว รวมทั้งมีเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจชวนให้ติดตาม ตัวละครหลายตัวโต้ตอบกันอย่างได้รสชาติ” (กรมศิลปากร 2558: 8) จะเห็นได้ว่าคำประกาศดังกล่าวสมเหตุสมผล เพราะเมื่ออ่านบทละครเรื่องรามเกียรติ์ สำนวนพระราชนิพนธ์นี้จะพบว่าราชกวีและกวีนักปราชญ์ทั้งหลายนำเสนอตัวละครต่างๆ ทั้งฝ่ายธรรมะและอธรรม ตัวละครเอก ตัวรอง และไพร่พล ล้วนมีสีสัน มีบทบาทเชื่อมโยงเหตุการณ์แต่ละตอน และสนับสนุนแก่นเรื่อง คือความหลงมัวเมาอันเกิดจากพฤติกรรมของตัวละครที่ขาดสติ (ชลดา เรื่อง

รักษลิขิต 2559: 1-29) ซึ่งในบรรดาตัวละครที่ชวนให้ศึกษา ดังจะกล่าวถึงในบทความนี้ ก็คือ ตัวละครที่เรียกว่าฤๅษี

ฤๅษีหรือฤๅษี คือใคร มีความหมายอย่างไร จากการค้นคว้าความหมาย คำศัพท์ในเบื้องต้น พบคำอธิบาย ดังต่อไปนี้ (1) Sir Monier Monier-Williams (1899: 226) ให้คำอธิบายว่า ฤๅษี คือ “ผู้สวดบทสวดศักดิ์สิทธิ์, กวีหรือนักปราชญ์ที่ได้รับแรงบันดาลใจ (จากพระเป็นเจ้า), ผู้อยู่อย่างสันโดษ แล้ววิงวอนเทพด้วยลำนํ้าเป็นจังหวะหรือบทสวดศักดิ์สิทธิ์” (2) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2547: 139) ทรงให้คำอธิบายว่า ฤๅษี คือ “ผู้มีปัญญอันได้มาจากพระเป็นเจ้า” (3) ราชบัณฑิตยสถาน (2546: 982) กล่าวถึงความหมายของฤๅษีในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ว่าหมายถึง “น. ฤๅษี, นักบวชพวกหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ. (ส. ฤๅษีว่า ผู้เห็น, ผู้แต่งพระเวท; ป. อีสี)” (4) นาคะประทีป (2547: 114) ให้ความหมายฤๅษีว่า “ผู้สำเร็จ” (5) ศักดิ์ศรี แยมันดดา (2522: 71) อธิบายความหมายฤๅษีว่า “ผู้เห็น” หมายถึง “การแลเห็นด้วยความรู้พิเศษอันเกิดจากฌาน สามารถแลเห็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งรวมเรียกว่า ตรีกาลขุญ แปลว่า ผู้รู้กาลทั้งสาม” (6) ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ (2545: 878) อธิบายความหมายฤๅษีว่า “นักพรตประเภทหนึ่งในอินเดีย ตั้งสัตย์ปฏิญาณประพฤตสิ่งที่ทำได้ยาก เพื่อแสดงความศรัทธา

ต่อพระเจ้า” จากความหมายที่อ้างถึงข้างต้นสรุปได้ว่า ฤๅษีคือนักบวช หรือนักพรตบำเพ็ญเพียรในป่า มีความศรัทธาในองค์พระเป็นเจ้า เป็นผู้รู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยญาณ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อกล่าวถึงฤๅษีจะใช้คำศัพท์ระบุนามเรียกฤๅษีหลากหลาย อาทิ นักสิทธิ์ พระอาจารย์ พระสิทธิา พระดาบส พระมุนี พระนักธรรม พระทรงธรรม พระนักพรต โคตม เป็นต้น นามเรียกขานเหล่านี้สะท้อนสถานภาพฤๅษีชัดเจนว่าเป็นผู้ครองศีลธรรม ตั้งอยู่ในความสัตย์ เป็นอาจารย์ เป็นที่ยกย่อง อย่างไรก็ตาม ฤๅษีไม่ใช่ นักบวชเคร่งครัดในพรต อาศัยอยู่ในป่า ปิตวาจาหรือหลีกเลี่ยงไม่พบผู้ใด แต่ฤๅษีเป็นผู้อาวุโสสนใจปัญหาบ้านเมืองและให้คำแนะนำปัญหาแก่ตัวละครที่เข้ามาขอความช่วยเหลือดังตัวอย่างกลอนต่อไปนี้

รูปจะบอกนามเมืองไว้ ให้เป็นมงคลเฉลิมศรี
จงเอาสมญาป่านี้ กับนามเราทั้งสี่ประสมกัน
เรียกว่ากรุงศรีอยุธยา ทวารวดีเขตขัณฑ์
จะเป็นที่สามโลกอภิวันท์ พระเกียรตินั้นจะทั่วแดนไตร

(กรมศิลปากร 2540: 7)

คำกลอนข้างต้น เป็นบทสนทนาตอนที่ฤๅษี 4 ตน ได้แก่ อจนคาวิ ยุค อัคร ทหะ และยาคะ กล่าวกับพระอินทร์ถึงการตั้งชื่อเมือง “อยุธยา” บริเวณป่าที่เรียกว่า “ทวารวดี” ชื่อเมืองอยุธยาตั้งขึ้นจากอักษรตัวแรกของชื่อฤๅษี คือ อ-ยุ-ทะ-ยา เมื่อผสมตัวอักษรเป็นชื่อเมืองอยุธยาจึงเกิดความเป็นมงคลเจริญรุ่งเรือง ทั้งสามโลกพากันน้อมไหว้ มีชื่อเสียงเกียรติยศเลื่องลือ พระอินทร์ครั้นฟังข้อเสนอแนะของคณะฤๅษีในการเลือกทำเลเพื่อสร้างและตั้งชื่อเมือง ก็มีความยินดีเห็นชอบทุกประการ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการสถาปนากรุงศรีอยุธยาโดยใช้ชื่อฤๅษี 4 ตน ขนานนามเมืองอันเป็นต้นวงศ์พระราม แสดงว่าฤๅษีต้องเป็นตัวละครมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ด้วยเหตุที่บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระ

ราชินิกุลในรัชกาลที่ 1 มีตัวละครประเภทฤๅษีจำนวนมาก มีภูมิหลังแตกต่างกัน ฤๅษีจึงน่าจะมีลักษณะเด่นและบทบาทสำคัญเหมาะสมจะศึกษาอย่างละเอียด ซึ่งการศึกษาฤๅษีในบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ จะก่อให้เกิดความเข้าใจความสามารถของกวีไทยในการสร้างสรรค์ตัวละคร และสะท้อนค่านิยมความเชื่อบางประการที่แฝงไว้ในวัฒนธรรมไทย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มุ่งเน้นใน 3 ประเด็น คือ (1) เพื่อศึกษาลักษณะเด่นของฤๅษี (2) เพื่อศึกษาบทบาทของฤๅษีกับการดำเนินเรื่อง (3) เพื่อศึกษาข้อสังเกตการสร้างตัวละครฤๅษี

ข้อตกลงเบื้องต้น

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ใช้เป็นฉบับหลักในการศึกษาตรวจสอบชำระและจัดพิมพ์โดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พ.ศ. 2540 ดังนั้น การเขียนสะกดคำจึงยึดตามต้นฉบับคำกลอน เช่น คำว่า ฤๅษี ปรากฏอยู่ในคำกลอน บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ส่วนการอภิปรายผลการศึกษาจะสะกดว่า ฤๅษี ทุกแห่ง

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ก่อนนำเสนอผลการศึกษา มีเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะขอกล่าวถึงนักวรรณคดี นักวิชาการ และผลงานของท่านผู้รู้เหล่านี้เป็นพื้นฐานความคิด ดังนี้

(1) นาคะประทีป (2547) นามปากกาของพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เป็นคนแรกที่รวบรวมรายชื่อฤๅษีไว้ในสมญาภิธานรามเกียรติ์จำนวน

33 คน รวมกับทศกัณฐ์แปลงเป็นฤๅษีอีก 3 ชื่อ นับได้ 36 คน นาคะประทีป แบ่งฤๅษีเป็น 15 กลุ่ม ดังนี้ (1) ฤๅษีซึ่งมีส่วนในการสร้างอยุธยา มี 4 คน ดังที่ได้กล่าวถึงข้างต้น (2) ฤๅษีผู้ชูปนางมณโฑ มี 4 คน คือ 1. โรมสิงห์ หรือ มหาโรมสิงห์ 2. วสันตตะ หรืออนันตตะ 3. วชิระ 4. วิสุทสสี หรือวิสุตร (3) ฤๅษีผู้ชูปนางกาลอัจนา คือ โคดม (4) ฤๅษีผู้ทำพิธีหุงข้าวทิพย์ มี 5 คน คือ 1. กไลโกฏ 2. ภารทวาช 3. รัชคณี 4. วสีษฐ์ 5. สวามิตร (5) ฤๅษีที่พระราม พบเมื่อเดินดงมี 4 คน คือ 1. สุทรศน์ 2. สู่ไซ หรือศุภไชตาสินี 3. อังคต หรืออรรคต 4. สรภังค์ (6) ฤๅษีอยู่แดนมถิลา คือ สุธามันตัน (7) ฤๅษีอยู่แดน ชิตขิน คือ อังคต (8) ฤๅษีอยู่แดนลงกา คือ นารท โคบุตร และกาล (9) ฤๅษี อยู่เขตรัฏฐ คือ สุเมธ อมเรศ และปรเมศ (10) ฤๅษีอยู่เขามรกต คือ ทิส ภัย (11) ฤๅษีอยู่เขาไกลาส คือ คาวินและสุขวัฒน์ (12) ฤๅษีอยู่แดนไทยเกษ คือ โควินท์ (13) ฤๅษีอยู่ปากาลาวต คือ วัชมฤค (14) ฤๅษีที่หนุมานพบ แล้วถวายแหวน คือ ขณิล และนารท และ (15) ฤๅษีที่ทศกัณฐ์แปลงตัว คือ สุธรรม (ตอนลักนางสีดา) สิทธิโคดม (ตอนไปหาพระรามในค่าย) และกาล (ตอนไปอยู่เขาคันธมาทน์)

(2) รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2554) ได้นำเสนอ “นามานุกรมรามเกียรติ์ ฉบับปรับปรุงใหม่” หรือคู่มืออ้างอิงสำหรับศึกษาบทละครเรื่องรามเกียรติ์ อาศัยเค้าโครงการจำแนกฤๅษีตามที่นาคประทีปนำร่องไว้ ที่เพิ่มเติมคือ รื่น ฤทัยอธิบายภูมิหลังฤๅษีแต่ละตนอย่างสังเขปไว้ในหัวข้อ “ฤๅษี เทวดา นางฟ้า มนุษย์ สัตว์ อมนุษย์” ทำให้ผู้อ่านติดตามรายละเอียดตัวละครได้ง่ายขึ้น

(3) สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2526) เขียนงานวิจัยเรื่อง “รามเกียรติ์: การแปลความหมายทางการเมือง” โดยกล่าวว่า ฤๅษีมีความสัมพันธ์กับ กษัตริย์ เพราะฤๅษีทำหน้าที่สนองความต้องการของกษัตริย์เพื่อให้มีสถานะ เป็นที่ยอมรับ โดยเฉพาะเป็นผู้สอนวิชาให้แก่พระราชโอรส ฝ่ายโยธยา ประสบผลสำเร็จในการทำศึกสงครามเพราะฤๅษีให้ความรู้อย่างใกล้ชิดและ ศิษย์ก็มีความอ่อนน้อม ส่วนฝ่ายลงกา ฤๅษีเป็นผู้ชี้แนะ ศิษย์เรียนรู้ด้วยตนเอง สัมพันธภาพระหว่างฤๅษีกับศิษย์มีความเห็นห่าง ในท้ายที่สุดตัวละครฝ่าย

ลงกาจึงปราชัยต่อตัวละครฝ่ายอโยธยา

(4) กุสุมา รักษมณี และคณะ (2550) เขียนงานวิจัยเรื่อง “ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย” โดยกล่าวว่า ฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์มีหน้าที่บำเพ็ญตบะ มีหน้าที่ให้ความรู้ เป็นที่พึ่งของบุคคลต่างๆ ด้วยเหตุนี้ฤๅษีจึงมีศักดิ์และสถานะสูง เวลาฤๅษีขอให้ใครทำอะไร ผู้คนนั้นยากจะปฏิเสธได้ ซึ่งตัวละครที่ไม่ให้ความเคารพต่อฤๅษีชั้นสูงจะเกิดผลร้ายตามมา

เอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้น ได้อธิบายภาพรวมตัวละครฤๅษีว่าเป็นผู้มีสถานภาพสูง นำเคารพยกย่อง ตัวละครอื่นมักเรียกฤๅษีว่าอาจารย์ ซึ่งคำว่า “อาจารย์” มีความหมายสำคัญมาก เพราะอาจารย์ถือเป็นบุคคลต้นแบบฝึกฝนและถ่ายทอดวิชาการให้แก่ศิษย์นำไปปฏิบัติจริงได้ อย่างไรก็ตาม ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหัวข้อนี้ พบว่ายังไม่มีเอกสารที่เกี่ยวข้องขึ้นไต่วิเคราะห์ ติความ และประเมินสถานภาพและบทบาทของตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อย่างละเอียด ดังนั้นบทความนี้จึงมุ่งศึกษาตัวละครฤๅษีให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยศึกษาพฤติกรรม นิสัย หรือธรรมชาติ อันเป็นลักษณะเด่นของฤๅษี รวมทั้งศึกษาปฏิสัมพันธ์ของฤๅษีกับตัวละครอื่นๆ สุดท้ายจะตั้งข้อสังเกตถึงแง่มุมที่กวีสร้างสรรค์ตัวละครฤๅษีจนมีเอกลักษณ์น่าประทับใจ

1. ลักษณะเด่นของฤๅษี

จากการศึกษาลักษณะเด่นของฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แสดงให้เห็นว่าฤๅษีมีลักษณะเด่นจำแนกเป็น 5 ลักษณะ คือ (1) มีความเมตตา (2) รู้ลึกในศาสตร์และศิลป์ (3) ทรงอำนาจ (4) มีฌานหยั่งรู้ (5) มีความเพียรในพรต อภิปรายในแต่ละหัวข้อ ดังต่อไปนี้

1.1 ฤๅษีมีความเมตตา

ฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีความเมตตาเป็นคุณธรรมที่เด่นชัด การที่ฤๅษีมุ่งสละวิถีทางโลกเพื่อบำเพ็ญพรต

ฝึกจิตภาวนาอย่างยาวนาน ฤๅษีจึงมีจิตใจอ่อนโยน เป็นผู้ให้ เสียสละ และ
ปรารถนาดีต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสัตว์ มนุษย์ และอมมนุษย์ ดังนี้

1.1.1 ตัวอย่างฤๅษีมีจิตเมตตาต่อสัตว์ เช่น ฤๅษีอตันตา ฤๅษีชีรา ฤๅษี
วิสูตร และฤๅษีมหาโรมสิงห์ จะเห็นได้ว่ากิจวัตรประจำวันของฤๅษีทั้ง 4 คือ “ให้
ทานนางกบเป็นอัตรา ด้วยความเมตตาปราณี” (กรมศิลปากร 2540: 86) อยู่
มาวันหนึ่งเหล่าฤๅษีเห็นนางกบลอยอืดในอ่างน้ำนม ก็นึกตำหนิความโลภของ
นางกบ แต่ด้วยวิสัยของฤๅษีที่มีความเมตตาจึงเป่ามนตร์ให้นางกบมีชีวิตขึ้น
มา “แม้จะไม่ช่วยชีวิต จะเสียเมตตาจิตจำเริญผล คิดแล้วฤๅษีทั้งสี่ตน คืบ
ขึ้นเป่ามนตร์ก็ขึ้นมา” (กรมศิลปากร 2540: 98) ครั้นฤๅษีทั้ง 4 ทราบความ
จากนางกบว่านางนาคพันพิขใส่อ่างน้ำนม นางกบสู้สละชีวิตรับพิขนางนาค
ฤๅษีจึงมีจิตเมตตาตอบแทนการเสียสละ โดย “ชุบขึ้นให้เป็นหญิง” นางกบจึง
กลายเป็นหญิงงามนามว่ามณโฑ นำสังเกตว่าแม่ฤๅษีฝ่ายกรุงลงกา เช่น ฤๅษี
โคบุตร ซึ่งให้ความรักแก่ทศกัณฐ์ผู้เป็นศิษย์เอกอย่างมาก ก็มี ความเมตตา
แก่ฝ่ายศัตรู ดังเมื่อหนุมานเสแสร้งเข้ามาลวงฤๅษีเพื่อเอากล่องดวงใจทศกัณฐ์
ฤๅษีโคบุตรมิได้มีจิตโทสะ หวาดระแวงใดๆ กลับนึกเอ็นดูความเสแสร้งของ
หนุมาน “พระมหาดาบสพรตกล้า มิได้รู้กลมารยา เห็นกระบี่โตคากิ่งวยไป
สำคัญสัญญาว่าจริง จะรู้เล่าหลมหลิงก็หาไม่ ให้คิดเมตตาอาลัย” (กรมศิลปากร
2540: 338) ทั้งนี้ เพราะฤๅษีโคบุตรปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่นึกถึงภัยอันตราย
จะย้อนมาสู่เจตนาดี

1.1.2 ตัวอย่างฤๅษีมีจิตเมตตาต่อมนุษย์ เช่น ในคราวที่นางสีดา
น้อยใจพระรามที่รับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางไปประหาร พระอินทร์นำทาง
นางสีดาไปยังอาศรมฤๅษีวชมฤค ฝ่ายฤๅษีวชมฤครับรู้ความทุกข์ที่นางสีดาหนี
ร้อนมาพึ่งเย็น ก็มีจิตสงสารเมตตา เมื่อนางสีดาใกล้จะประสูติโอรส ฤๅษีทำ
หน้าที่คอยดูแล เป็นทุกข์แทน “พระวชมฤคอาจารย์ใหญ่ รู้ว่าสีดาทรมานวัย
อรไทจะประสูติลูกรัก ตกใจวิ่งวนทั้งอาศรม แสนทุกข์ปรารมภ์เพียงอกหัก
จะเสกน้ำก็ละล่ำละลัก พระนักสิทธิ์ไม่เป็นสมประดี” (กรมศิลปากร 2540:
318) และเมื่อนางสีดาให้กำเนิดโอรสแล้ว ฤๅษีก็เป็นเหมือนญาติผู้ใหญ่คอย

เกือกกุล และถ่ายทอดสรรพวิชาให้แก่โอรสนางสีดา

1.1.3 ตัวอย่างฤๅษีมีจิตเมตตาต่อมนุษย ์ เช่น ฤๅษีอังกคตแม้จะเป็นอาจารย์พาลี ผู้เป็นนริกับทศกัณฐ์ แต่เมื่อทศกัณฐ์วิงวอนให้ฤๅษีช่วยนางนงมณโฑที่พาลีพรากไปให้กลับส่งคืนแก่ตน ฤๅษียินดีรับภารกิจนี้เพื่อให้ทศกัณฐ์หายจากความเศร้า ฝ่ายพาลีไม่อาจขัดคำร้องขอของฤๅษีอังกคต จึงจำใจกนางมณโฑให้แก่ทศกัณฐ์ ทั้งที่ในเวลานั้นนางมณโฑตั้งครรภ์แล้ว กล่าวได้ว่าความเมตตาเป็นธรรมชาติภายในใจฤๅษี ที่ต้องการให้มากกว่าต้องการรับปรารภนาให้ผู้ประสบความสำเร็จผ่องคลาไคลสบายใจ แต่ธรรมชาติดังกล่าวเปรียบเหมือนดาบสองคม เพราะจิตหวังดีของฤๅษีมักถูกล่อลวงจากตัวละครฝ่ายธรรมะที่มีกลยุทธ์พิชิตฝ่ายอธรรม ทำให้ฤๅษีเสียรู้หลายครั้ง

1.2 ฤๅษีรู้จักในศาสตร์และศิลป์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แสดงให้เห็นชัดเจนว่าฤๅษีเป็นอาจารย์ผู้รู้จักในศาสตร์และศิลป์ รู้รอบระเบียบขั้นตอนพิธีกรรม รู้หลักวิชาที่ถ่ายทอดให้แก่ลูกศิษย์ ความรู้ของฤๅษีเป็นไปเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น เมื่อราชสำนักกรุงอยุธยาจัดพิธีขอโอรสให้เกิดผลแก่ท้าวทศรถและมเหสีทั้งสาม จะเห็นได้ว่าฤๅษีวชิษฐ์ ฤๅษีวช้อคคี ฤๅษีการทวาช ฤๅษีสวามิตร และฤๅษีกลไกภู มีส่วนสำคัญมากต่อการประกอบพิธีกาลากิจ คณะฤๅษีพากันเหาะขึ้นไปเฝ้าพระอิศวรเพื่ออัญเชิญพระนารายณ์พร้อมทวยเทพให้อวตารมาเกิดเป็นมนุษย์ พระอิศวรประทานมนตร์สฤงิพให้แก่ฤๅษีกลไกภูเพื่อประกอบพิธีขอโอรส ครั้นราชสำนักตั้งโรงพิธีเตรียมพร้อมแล้ว คณะฤๅษีส้ารวมจิตอ่านพระเวท เกิดอสุรพุนลาดทองเผล่จากกองไฟในลาดทองมีก้อนข้าวทิพย์สี่ก้อน มเหสีสามคนสวดยคนละก้อนก็ให้กำเนิดพระราม พระลักษมณ์ พระพรต และพระสัตรุด ส่วนอีกก้อนกานาสูรโอบไปกรุงลงกา นางมณโฑสวดยก้อนข้าวทิพย์แล้วก็ให้กำเนิดนางสีดา และเมื่อพระโอรสเจริญวัย ถึงคราวเรียนศิลปศาสตร์ ท้าวทศรถกล่าวกับพระโอรสทั้งสี่ว่า “เจ้าจะสืบสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์ เป็นจรรโลงโลกธาตุจิ จงไปอยู่ด้วยพระอาจารย์ เรียนวิชาการศรศรี้ ทั้งไตรเพทไสยเวทฤๅษี ตามประเพณี

หน่อกษัตรา” (กรมศิลปากร 2540: 261) ท้าวทศรถจึงส่งมอบพระโอรสให้พำนักร่วมกับฤๅษีสฤษฐ์และฤๅษีสวามิตร คอยปรนนิบัติรับใช้ ฝึกฝนศาสตร์วิชาไตรเพท เวทมนตร์ต่างๆ จนจบสิ้นตำรา พอถึงคราวลงวิชาและอาวูวพิเศษ บังเอิญกานาสุรระรานฤๅษีไซไฟ ฤๅษีสฤษฐ์และฤๅษีสวามิตรเป็นหัวหน้าคณะฤๅษีในป่าขอให้พระราม พระลักษมณ์ไปปราบอสูร วิชาที่กุมารทั้งสองเรียนมาจากสำนักฤๅษีนั้นว่าใช้ได้ผล เพราะสองกุมารพิชิตอสูรได้ ทางฝ่ายอสูรเช่นเดียวกัน ฤๅษีสุมธสอนวิชา “ทั้งผู้กจิตินิทราสะกตทัฬห สรรพยาเป่ากลอง ล่องหน พิธีอุปเท่ห์เล่ห์กล คงทนกำลังกายา” (กรมศิลปากร 2540: 170) และวิชาถอนจิตให้แก่ไมยราพด้วย ทศกัณฐ์นั้นเมื่อถึงวัยศึกษาศิลปศาสตร์ได้แจ้งความประสงค์ให้ท้าวลัสเตียนและนางรัชดาทราบ ทั้งพระบิดาและพระมารดามีความยินดี สนับสนุนโอรสให้แสวงหาความรู้กับฤๅษี ครั้นทศกัณฐ์เข้ายังอาศรมฤๅษีโคบุตร ฤๅษียินดีถ่ายทอดสรรพวิชาตามความต้องการของพญายักษ์ ดังที่กล่าวว่า “ความรู้ของต่านี้หนักหนา เจ้าจงอดสำห้จะบอกให้ ทั้งการธนูศิลป์ชั้ย ก็จะได้ตั้งใจทุกประการ” (กรมศิลปากร 2540: 51) เมื่อทศกัณฐ์เสียทีให้แก่พาลีสองครั้ง ได้ปรับทุกข์กับฤๅษีโคบุตร ฤๅษีก็ทำพิธีถอดดวงจิตให้ลูกศิษย์ด้วย ฤๅษีทำหน้าที่สอนวิชาการต่างๆ ให้แก่ศิษย์จากรุ่นสู่รุ่น สืบทอดต่อกันทางสายเลือด ดังรณพิกตร์เมื่ออายุ 15 ปีได้ลาทศกัณฐ์และนางมณฑิไปเรียนวิชา และฤๅษีที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาก็คือ ฤๅษีโคบุตรนั่นเอง

1.3 ฤๅษีเป็นผู้ทรงอานูภาพ

ฤๅษีผู้อาวุโสบำเพ็ญพรตยาวนาน มีลักษณะเด่นอย่างหนึ่งคือ ทรงอานูภาพ เวลาฤๅษีผู้ทรงฤทธิ์เช่นคณะฤๅษีสฤษฐ์และฤๅษีสวามิตรเดินทางไปทำกิจธุระ จะใช้อาคมเหาะไป ไม่ได้เดินด้วยเท้า เช่นเดียวกับฤๅษีโคศกฐ์ด้วย ฉะนั้นพระรามสังหารอุนาราชไม่ได้ จึงรีบเหาะมาหาพระรามบอกเคล็ดลับสังหารอสูร ฤๅษีเป็นที่ยำเกรงแก่ผู้อื่น เวลาฤๅษีโกรธแค้น คำสาปนั้นน่าสะพรึงกลัว เพราะส่งผลร้ายแรงต่อผู้โดนสาป ดังที่ฤๅษีโคตมสาปนางกาลอัจนาในข้อหาคบชู้ให้ร่างนางกลายเป็นก้อนศิลา และเมื่อพระนารายณ์วอวารเป็น

พระรามเพื่อจองถนน โดยท่อมก่อนหินลงในมหาสมุทรนั้น ร่างนางกาลอัจนาที่เป็นก้อนศิลา “ให้มึงจมอยู่ในสมุทร อย่าได้รู้ผู้ตขึ้นมาได้ ตามคำของภูที่สาปไว้ ให้สาแก่ใจอีกเถิด” (กรมศิลปากร 2540: 64) นางกาลอัจนาจึงเป็นตัวละครหญิงที่ประสบเคราะห์กรรมจากคำสาปหนักหนาที่สุด ตัวละครอื่นๆ ที่ถูกสาปล้วนมีจุดสิ้นสุด แต่คำสาปของฤๅษีโคดมไม่มีผู้ใดช่วยเหลือนางได้ นางจะต้องเป็นหินจมในก้นบึงมหาสมุทรชั่วกาลนาน ตัวอย่างฤๅษีที่ทรงอำนาจมาก คือ ฤๅษีนาถ ดังตอนที่หนุมานเข้ามาในเขตกรุงลงกาแล้วเข้ามายังอาศรมของฤๅษีนาถ หนุมานสงสัยว่าทำไมฤๅษีถึงมาอยู่กับพวกยักษ์ “หรือจะมีความรู้วิชาศาสตร์ ่องอาจเชี่ยวชาญเป็นไฉน อย่าเลยจะลองฤทธิ์ไกร ให้เห็นศักดิ์ดาพระอาจารย์” (กรมศิลปากร 2540: 103) หนุมานจึงสร้างเนรมิตกายให้ใหญ่โตกว่าศาลา แต่ฤๅษีนาถบันดาลให้ศาลาขยายใหญ่ขึ้น ฝ่ายหนุมานไม่ยอมแพ้ยั่วแหย่ให้ร่างกายขยายเพิ่มมากขึ้น จนฤๅษีรู้ว่าลิงปามาลองฤทธิ์ “อันตัวของมันนี้สู้รู้ มาลองภูผู้เฒ่าก็เป็นได้ จำจะทารกรรมให้หน้าใจ ไฉ้จึงไรจะได้เห็นฤทธิ์” (กรมศิลปากร 2540: 105) ฤๅษีก็บันดาลให้ฝนตกถูกกายหนุมาน จนขุนกระบี่ยอมแพ้แล้วตระหนักถึงอำนาจของฤๅษีนาถว่าน่าเกรงขาม ฤๅษีคิดการร้ายหนุมานให้รู้ฤทธิ์ยิ่งขึ้น จึงเสกไม้เท้าให้กลายเป็นปลิง ครั้นหนุมานมากินน้ำในสระก็ถูกปลิงเกาะคาง ช่วงเวลานั้นหนุมานตกใจและหวาดกลัวสุดขีด ยิ่งดึงปลิงออกปลิงก็ขยายใหญ่ขึ้น จนในที่สุดหนุมานต้องเข้ามาขอความช่วยเหลือจากฤๅษี โดยสรรเสริญอำนาจฤทธิ์และขอโทษฤๅษีที่ล่วงเกิน เหตุการณ์ในตอนนี้แสดงให้เห็นว่าแม้บทบาทและพฤติกรรมของหนุมานจะเป็นผู้ศึกคณอง มีฤทธิ์มากจนตัวละครอื่นประจักษ์ แต่หนุมานก็มีขอบเขตการแสดงฤทธิ์ การที่หนุมานเผชิญหน้ากับฤๅษีนาถแล้วท่ายที่สุดกลับยอมรับความพ่ายแพ้ต่อฤๅษีซึ่งทรงอำนาจยิ่งกว่า แสดงให้เห็นว่าฤๅษีเป็นผู้ที่ทรงอำนาจมาก การรบ และสั่งสอนให้ตัวละครอื่นที่เหมะเกริมตระหนักถึงขอบเขตอำนาจของตน

1.4 ฤๅษีเป็นผู้มีญาณหยั่งรู้

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กวีใช้คำว่า “แจ้ง” เมื่อกล่าวถึงการตรึงตรองของฤๅษี ซึ่งน่าจะสื่อถึงภาวะความรู้แจ้งจากฌาน ฤๅษีมีญาณหยั่งรู้เรื่องราวอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สามารถอธิบายความเป็นไปเชื่อมโยงปัจจุบันกับอนาคตได้ ดังที่คณะพระรามเดินทางเข้ามานมัสการฤๅษีอรรคต ครั้งแรกฤๅษีไม่รู้ภูมิหลัง ต่อเมื่อฟังสารจากพระรามจบสิ้น ครูหนึ่งฤๅษีนั่งไตร่ตรอง “ก็แจ้งว่านารายณ์อวตาร” มาจากเกษียรสมุทรอาศัยฌานหยั่งรู้ ฤๅษีจึงแสดงความปรานีแก่พระราม โดยใช้สรรพนามเรียกขานอย่างเป็นกันเอง “ตาจะเล่าความก่อนให้แจ้งหมด” จากนั้นมอบเกราะสุรกานต์ของพระอิศวรซึ่งฤๅษีอรรคตรึกษาไว้ให้แก่พระราม ฤๅษีอมรเกศก็เช่นเดียวกัน มีฌานหยั่งรู้ความลับของเทพ กล่าวคือ เมื่อพระรามพบไชยามพวานเกิดความสงสัยว่าไชยามพวานเป็นผู้ได้รับคำสั่งจากพระอิศวรให้ถือธงนำทัพจริงหรือไม่ พระรามจึงมีคำสั่งให้พลทหารไปเชิญฤๅษีอมรเกศมาไขความกระจ่าง ฝ่ายฤๅษีเมื่อรู้ความสงสัย “ได้ฟังก็แจ้งแต่เดิมที” ถึงภูมิหลังที่พระอิศวรประสาทพรแก่ไชยามพวานให้ถือธงนำไพร่พลของพระรามข้ามถนนไปยังกรุงลงกา จะเห็นได้ว่าฤๅษีอมรเกศเป็นผู้คลี่คลายความสงสัยของพระราม และหากพระรามคลางแคลงใจในหน้าที่ของไชยามพวานที่ได้รับมอบหมายจากมหาเทพ โดยเปลี่ยนพลกระบี่ต้นอื่นแทน การเดินทัพและสู้รบย่อมผิดระบอบ อาจทำให้กองทัพพระรามขาดขวัญและกำลังใจได้ อย่างไรก็ตามถึงแม้ฤๅษีจะล่วงรู้ความเป็นไปของชีวิต และใช้ความรู้โหราศาสตร์ทายทักดวงชะตาชีวิตได้แม่นยำ แต่เมื่อเกิดเค้ามวลร้ายแรง ฤๅษีจำเป็นต้องพูดโดยนัย แนะนำให้ผู้รับสารมีสติ เพื่อจะเปลี่ยนจากเหตุการณ์ร้ายกลายเป็นดี ดังกรณีฤๅษีปรมศพิศเคราะห์ความฝันของท้าวจักรวรรดิ “ก็แจ้งสิ้นถ้วนถี่ด้วยปัญญา” แล้วเปิดตำราทำนายฝันต้องกันว่าดวงชะตาท้าวจักรวรรดิถึงฆาตแน่นอน “พิเคราะห์ไปในดวงพระชะตาเห็นชันษาต้องฆาฏลัคน์จันทร์ พระเคราะห์ใหญ่เข้าเรือนไฟร้สัน ถึงอมรินทร์ก็ไม่พ้นอาสัญ” (กรมศิลปากร 2540: 66-67) ฤๅษีจึงพูดโน้มน้าวใจท้าวจักรวรรดิไม่ให้ตื่นตระหนก “ทรง

ธรรม์ อย่างร้อนฤทัย” โดยให้ใช้ไมตรีสานความสัมพันธ์ด้วยความรักกับข้าศึก ซึ่งคำแนะนำของฤๅษีที่รู้แจ้งเหตุการณ์ในภายหน้าดังกล่าวนี้เป็นหนทางหนึ่งที่จะพลิกสถานการณ์ร้ายให้กลายเป็นดีได้

1.5 ฤๅษีเป็นผู้มีความเพียรในพรต

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงฤๅษีผู้บำเพ็ญพรตยาวนานมากที่สุด คือ ฤๅษีอนคาวี ฤๅษียุคอัคร ฤๅษีทหะ และฤๅษียาคะ ดังที่ได้กล่าวกับพระอินทร์ว่าพวกตนอาศัยอยู่ในป่าเป็นเวลาหนึ่งแสนปี มีความเจริญในการบำเพ็ญพรตเรื่อยมา ฤๅษีอตันตา ฤๅษีวชิรา ฤๅษีวิสุต และฤๅษีมหาโรมสิงห์ เป็นคณะฤๅษีพำนักรัถุเขาคิมพานต์ บวชมานานถึงสามหมื่นปี ฤๅษีสุทัสน์และและนางศุภไชตาสินี อดีตกษัตริย์ครองเมืองปัญจาธานี สละโลกียสุขมาบำเพ็ญพรตในป่าหิมวันต์ ตั้งความเพียรเจริญพรตหนึ่งหมื่นปี ส่วนฤๅษีโคดม อดีตกษัตริย์ครองกรุงสาเกต เกิดความเบื่อหน่ายในราชสมบัติแล้วออกบวช ดำรงพรตเป็นเวลาสองพันปี กรณียของฤๅษีกไลโกฏนาสนใจ เพราะฤๅษีตั้งใจแน่วแน่ว่าบำเพ็ญพรตเคร่งครัด ทำให้ฝนแล้งสามปี เมื่อท้าวโรมพัฒน์แจ้งเหตุให้ฤๅษีกไลโกฏทราบถึงความเดือนร้อน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ประชาชนและสิ่งมีชีวิตต่างล้มตาย ฤๅษีได้กล่าวกับท้าวโรมพัฒน์ว่าเหตุใดไม่ยอมมาบอก “เหตุการณ์ทั้งนี้มิได้รู้ สาละวนสวดมนต์ภาวนา ตั้งใจรักษากิจอยู่ เป็นไฉนไม่ไปบอกกู จึงสูญยามมาถึงสามปี”(กรมศิลปากร 2540: 209)

อนึ่ง ด้วยเหตุที่ฤๅษีตั้งจิตเป็นสมาธิบำเพ็ญภาวนาในอาศรม หลายครั้ง ฤๅษีรู้สึกหงุดหงิดเมื่อถูกรบกวนสมาธิเวลาสวดมนต์ เช่น คราวหนุมานลองฤทธิ์ฤๅษีนารท แต่แล้วยอมแพ้ฤทธิ์ฤๅษีที่เหนือกว่า ฤๅษีนารทกล่าวกับหนุมานว่า “คือนี่มีงเฝ้าแต่กวนกู จะสวดมนต์สักครู่ก็ไม่ได้” (กรมศิลปากร 2540: 107) แสดงให้เห็นว่าในเวลากลางคืน อันเป็นช่วงเงียบสงบ ฤๅษีจะสวดมนต์ภาวนาจิตให้นิ่ง เมื่อมีสิ่งรบกวนความเงียบย่อมทำให้ฤๅษีไม่สามารถบำเพ็ญพรตได้ เช่นเดียวกับฤๅษีวชมฤค เมื่อครั้งที่พระรามและนางสีดาเกิดความไม่เข้าใจกัน ฤๅษีเป็นคนกลางรับสารของพระรามและนางสีดาส่งต่อกันไปมา

ก็แสดงภาวะกระอักกระอ่วนใจของฤๅษี เพราะเป็นคนกลางส่งสารนี้ไม่ใช่กิจที่พึงกระทำ ต้องออกจากอาศรมไปหาพระรามและกลับมาหานางสีดาถึงสามครั้ง ดังที่ฤๅษีรำพึงว่า “ทั้งผัวทั้งเมียมาใช้กู จะจำวัดสักครู่ก็ได้” (กรมศิลปากร 2540: 393) ขณะเดียวกันฤๅษีก็ตำหนิพระรามกับนางสีดาที่เฝ้าแต่รบกวนการบำเพ็ญพรต จนทำให้สังขารเหนื่อยล้า “ทีนี้อย่ารบกวนตาให้เวทนาลำบากกาย เมื่อว่าให้ดีเสียด้วยกัน ยังตั้งดันโกรธแค้นไม่รู้หาย จนกูนี้เหนื่อยแทบตาย ใช้ทั้งสองฝ่ายสบายใจ แต่กลับเข้ากลับบอกถึงสามหนจะสวดมนต์ภาวนาก็ไม่ได้” (กรมศิลปากร 2540: 395) ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่าการกิจของฤๅษีมุ่งปฏิบัติในการบำเพ็ญพรต โดยสวดบริกรรมเจริญจิตภาวนาจนเวลาผ่านพ้นนับพัน นับหมื่น และนับแสนปี เวลาตัวละครอื่นมารบกวนฤๅษีจึงทำให้เกิดอุปสรรคและความทุกข์ให้แก่ฤๅษีเป็นอันมาก

2. บทบาทของฤๅษีกับการดำเนินเรื่อง

จากการศึกษาบทบาทของฤๅษีกับการดำเนินเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จำแนกบทบาทสำคัญออกเป็น 7 บทบาท คือ (1) ฤๅษีเป็นผู้อภิบาล (2) ฤๅษีเป็นที่ปรึกษา ชี้แนะแนวทาง (3) ฤๅษีเป็นสื่อติดต่อเทพ (4) ฤๅษีเป็นผู้ไกล่เกลี่ย (5) ฤๅษีมีบทบาทสำคัญในเรื่องเล่าแทรก (6) ฤๅษีมีบทบาทสร้างรสวรรณคดี (7) ฤๅษีมีบทบาทสื่อแง่คิด อภิปรายในแต่ละหัวข้อ ดังต่อไปนี้

2.1 ฤๅษีเป็นผู้อภิบาล

ฤๅษีมีบทบาทมากกว่าผู้ปฏิบัติกิจภาวนา ฤๅษีเป็นผู้อภิบาลกุมารน้อยที่มีบุญ ดังเห็นได้จากฤๅษีชนก อดีตกษัตริย์แห่งเมืองมิถิลา สละราชย์ออกบวชโดยมีนายโสมคอยเฝ้าติดตามดูแล อยู่มาวันหนึ่งฤๅษีพบผอบในดอกบัวทองภายในผอบมีกุมาร ฤๅษีเอ็นดูกุมารเฝ้าเลี้ยงดูให้เติมน้ำนมจากนิ้วชี้ จนละกิจภาวนา ครั้นแล้วจึงเรียกนายโสมให้ชุดดินไต้ต้นไทรเพื่อฝังผอบ ต่อเมื่อผ่านไป 16 ปีจึงชุดผอบเพื่อรับกุมารมาเลี้ยงดู ครั้งแรกฤๅษีไม่พบผอบก็เกิดความโศกเศร้า คิดหาวิธีการจะได้ลูกน้อยกลับคืนมา แล้วตั้งจิตอธิษฐานในบุญ

บารมีของกุมารี่ที่จะสืบวงศ์กษัตริย์ โดยขอให้พญาโคนำทางให้ได้พบผอบวาระนั้นฤษีจึงพบผอบสมดังคำอธิษฐาน ครั้นฤษีชนกปรารถนานำกุมารี่กลับคืนสู่เมืองมิลิตา ก็ได้ประทานนามว่าสีดา จากนั้นฤษีชนกสละเพศนักบวชกลับคืนสู่สถานะกษัตริย์ เรื่องราวของฤษีชนกชี้ให้เห็นความรักดุจดั่งพ่อบังเกิดเกล้าที่มีต่อบุตรีผู้กำพร้า ฤษีที่คอยเป็นผู้อภิบาลอีกตนหนึ่ง คือ ฤษีวชมฤค นอกจากฤษีเป็นที่พึ่งพิงยามนางสีดาถูกพระรามขับออกจากวัง ฤษียังเปรียบเหมือนญาติผู้ใหญ่ คอยดูแลโอรสนางสีดา ดังเช่น เมื่อนางสีดาจะไปหาน้ำได้ ผากฝั่งฤษีให้ช่วยดูแลลูก ฤษีกล่าวว่า “เอ็งจงไปเถิดนะนางลักษณ อ้นองค์ลูก รักเสนาหา วัณงานกญ้อยกา จะรักษามีให้มีเหตุการณ์” (กรมศิลปากร 2540: 321) เหตุการณ์ที่ทำให้ฤษีวชมฤคตกใจอย่างมาก คือ ไม่เห็นโอรสในเปล เมื่อฤษีทราบความว่านางสีดาออกไปนอกอาศรมแล้วกลับมาพาโอรสไปด้วย จึงตำหนินางสีดา “ลูกเอ็งซึ่งใส่ไว้ในอุ ผากุให้ช่วยรักษา เอาไปเมื่อไรนางสีดา ไม่บอกไม่ว่าให้แจ้งใจ ทำให้กูหาอยู่ว่าวุ่น จนตั้งกองกุนท์พิธีใหญ่ จะชูประกumarขึ้นไว้ ให้แทนโอรสนางเทวี” (กรมศิลปากร 2540: 323)

2.2 ฤษีเป็นที่ปรึกษา ชี้แนะแนวทาง

ฤษีเป็นผู้ให้คำปรึกษา ชี้แนะแนวทางเสมอ เช่น ท้าวทศรถมีความกังวลด้วยไม่มีพระโอรส ฤษีวสิษฐ์และฤษีสวามิตรมีบทบาทสำคัญ คือ ให้คำปรึกษาว่ากษัตริย์ควรดำเนินการอย่างไร ดังคำเชื้อเชิญของท้าวทศรถว่า “ซึ่งให้นิมนต์มาทั้งนี้ ด้วยมีประสงค์จะปรึกษา” (กรมศิลปากร 2540: 211) โดยวิงวอนพระอาจารย์ให้ประกอบพิธีกาลาภิภิเพื่อขอพระโอรส “ขอพระมหาอาจารย์เจ้า จงได้โปรดเกล้าเกศี ช่วยตั้งกระลาภกิจพิธี ให้มีซึ่งราชโอรส” (กรมศิลปากร 2540: 211) ฝ่ายฤษีทั้งสองมีความยินดีและเห็นชอบกับพระดำริของท้าวทศรถ แต่ก็ให้คำแนะนำเพิ่มเติมแก่ท้าวทศรถว่าควรจะเชิญฤษีไกลโกฏมาทำพิธีขอโอรสด้วย เพื่อจะได้โอรสที่มีอายุมาก ดังคำกลอนที่ว่า “ได้ฟังบรรหารพระทรงยศ จึงตอบมธุรสพจนา ซึ่งพระองค์ดำริทั้งนี้ รูปยนิศด้วยหนักหนา อันจะทำพิธีจรรยา ก็จะมีบุตรมาตั้งใจ แต่ไม่รู้

ทรงศัคนานัก จะต่อสู้หมุ่ยักษ์นั้นไม่ได้ อสุรีย่อมมีฤทธิ์ไกร สามไทเป็นเจ้า ให้พราหมณ์ว่าให้ได้พระกไลโกฏ อันมีโพธิสมภารมานกกล้า ซึ่งอยู่ในโรมพัต พารา นิมนต์เธอมาคิดการ” (กรมศิลปากร 2540: 211) นอกจากนี้สังเกต ได้ว่าฤๅษีเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก้ปัญหาเรื่องยากให้ง่ายขึ้น เช่น ตอนที่พาลี ลำบากใจที่จะส่งนางมณโฑคืนให้แก่ทศกัณฐ์ เพราะนางมณโฑเพิ่งตั้งครรภ์ ฤๅษีจึงเสนอทางออกให้แก่พาลี โดยนำทารกในท้องนางมณโฑใส่ท้องแพะ พาลีจำใจยอมรับทางออกนี้ หรือตอนที่หนุมานเผากรุงลงกา ไฟติดปลายหาง ไม่ดับ หนุมานแก้ปัญหาไม่ได้จึงขอคำชี้แนะจากฤๅษีนารท ฝ่ายฤๅษีเสนอ ทางแก้ปัญหาโดยให้ใช้น้ำลายดับไฟ หนุมานปฏิบัติตามคำชี้แนะจึงประสบ ผลสำเร็จ บทบาทที่ฤๅษีชี้แนะแนวทางให้แก่ตัวละคร บางครั้งชี้แนะหนทาง หรือตำแหน่งที่ตั้ง เช่น ฤๅษีภราทวาช ฤๅษีสระงักค์บอกพระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาถึงพื้นที่อันเหมาะสมสำหรับบำเพ็ญพรต ฤๅษีชฎิลชี้แนะทางไป กรุงลงกาให้แก่หนุมานและองคต ฤๅษีทิศไพบอกทางอสูรผัดให้ไปหาหนุมาน ที่น่าสนใจคือการชี้แนะอุปายหรือวิธีการกำจัดศัตรู ดังที่หนุมานขอให้ฤๅษีทศ ไพบอกอุปายกำจัดบรรลัยกัลป์สัทธิดศักดิ์ ฤๅษีไม่อาจบอกอุปายตรงๆ จึงใช้วิธี ส่งสารทางอ้อม กล่าวคือ หนุมานไม่สามารถจับตัวบรรลัยกัลป์สัทธิดศักดิ์ได้ เพราะอสูรอาบวานยา ตัวลื่น จับได้ยาก ดังที่หนุมานกล่าวกับฤๅษีทศไพว่า “ตัวมันนั้นอาบวานยา ข้าจับก็ลื่นหลุดไป ทำไฉนฉะนี้พระอาจารย์ จึงจะ ผลาญชีวิตมันเสียได้ พระองค์ผู้ทรงปรีชาไว ขออภัยจงโปรดปรานี” (กรม ศิลปากร 2540: 473) ฤๅษีทศไพจึงแสดงวิธีการปราบยักษ์ โดยแสดงท่าทาง ดังที่ว่า “จึงยืนกรไปหยิบเอาฝุ่นทราย มาเรียรายปรายลงที่ตรงหน้า แล้วจึง แกล้งกล่าววาจา ว่าเหวฮวนรผู้มีฤทธิ์ ซึ่งเอ็งจะล้างกมลภันท์ จะให้บอกนั้น ไม่ชอบกิจ ด้วยตัวกูผู้เป็นบรรพชิต ตั้งจิตแต่ที่จำเริญมาน ” (กรมศิลปากร 2540: 473) หนุมานจึงทราบด้วยปัญญาว่าจะเอาชนะบรรลัยกัลป์สัทธิดศักดิ์ ได้อย่างไร ฤๅษีโคศภักมีบทบาทชี้แนะแนวทางปราบมาร จะเห็นได้จากที่ พระรามสู้กับอุนาราช ฤๅษีรีบเหาะมาด้วยอำนาจฤทธิ์ เพื่อบอกวิธีกำจัดอุนา ราชว่า “ให้จำเพาะถอนเอาต้นกก แผลงไปปักอกยักษ์ฯ ตรึงไว้กับแผ่นดินสลา

ทรมานอยู่แสนโกฏีปี” (กรมศิลปากร 2540: 493)

2.3 ฤๅษีเป็นสื่อติดต่อเทพ

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะเห็นได้ว่าฤๅษีมีบทบาทสำคัญประการหนึ่ง คือ เป็นผู้สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านการประกอบพิธีกรรม การติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีวัตถุประสงค์ตามแต่ภารกิจดังจะประมวลให้เห็นบทบาทการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนี้ (1) **ภารกิจนำสิ่งอันเป็นมงคลไปถวายแด่เทพ** เห็นได้จากที่ฤๅษีอตันตา ฤๅษีวชิรา ฤๅษีวิสูตร และฤๅษีมหาโรมสิงห์ชุนนางกบจากสิ่งมงคลทั้งหลายกลายเป็นนางมณโฑก็ได้น่านางไปถวายพระอิศวร ซึ่งพระมหาเทพประทานนางมณโฑเป็นข้ารับใช้พระอุมาเทวี (2) **ภารกิจการขอลูก** เห็นได้จากที่ฤๅษีวิสิทธิ์ ฤๅษีวชัคคี ฤๅษีการทวาช ฤๅษีสวามิตร และฤๅษีกไลโกฏี ทำหน้าที่ติดต่อกับพระอิศวรเพื่อขอมนตร์พิธีประกอบการขอลูก (3) **ภารกิจขออาวรุวิเศษ** เห็นได้จากเมื่อฤๅษีวิสิทธิ์และฤๅษีสวามิตร สอนวิชาพระโอรสทั้งสี่องค์ของท้าวทศรถครบถ้วนแล้ว ได้ประกอบพิธีขอรอนศักดิ์สิทธิ์ต่อพระอิศวร จนพระอิศวรร้อนอาสน์ประทานศรศักดิ์สิทธิ์ 12 เล่มให้แก่พระกุมาร (4) **ภารกิจส่งต่ออาวรุวิเศษ** เห็นได้จากที่ฤๅษีอรรคตริภาเกราะแก้วของพระอิศวรเมื่อครั้งทรงปราบตรีบูรพ์ ฤๅษีได้รับคำสั่งจากพระมหาเทพว่าให้เก็บรักษาเกราะแก้วรอคอยให้พระนารายณ์อวตารมาปราบยักษ์ จึงค่อยมอบอาวรุนี้ให้ ครั้นเมื่อพระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามเดินทางผ่านอาศรมฤๅษีฝ่ายฤๅษีอรรคตริภาว่าพระรามเหมาะสมแก่อาวรุวิเศษ จึงมอบเกราะแก้วให้แก่พระรามต่อไป

2.4 ฤๅษีเป็นผู้ไกลเกลี่ย

ฤๅษีเป็นที่เคารพยกย่องและเป็นผู้น่าเชื่อถือในสายตาของตัวละครอื่นเวลาเกิดกรณีพิพาท ฤๅษีจะเป็นผู้ไกลเกลี่ย หาวีธีประนีประนอมให้ตัวละครคู่วิวาทอภัยให้แก่กัน หรือหาวิธีการให้ตัวละครที่เป็นคู่ขัดแย้งยอมความแก่กัน ดังจะเห็นได้ว่าฤๅษีโคบุตรทำหน้าที่ไกลเกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างทศกัณฐ์กับอรชุน มูลเหตุคือทศกัณฐ์ทำลายพืชพรรณไม้ในสวนอรชุน ทั้งคู่จึงเกิด

ทะเลาะต่อสู้กัน สุดท้ายทศกัณฐ์เสียที่อุกอรชุนแผลงศรเป็นพญานาครัดตัวไว้ ฤๅษีโคบุตรกลัวว่าทศกัณฐ์จะสิ้นชีวิต จึงวิงวอนให้อรชุนเมตตาปล่อยตัวทศกัณฐ์ แต่อรชุนไม่พอใจพฤติกรรมพญายักษ์อย่างมาก แต่ก็ขัดความปรารถนาของฤๅษีโคบุตรไม่ได้ บทบาทของฤๅษีกับการไล่เกลี้ยที่เห็นชัดคือ ฤๅษีวัชเมฤค ฤๅษีพยายามไล่เกลี้ยกรณีพิพาทระหว่างพระรามกับนางสีดาให้ลงเอยกัน โดยเห็นว่าพระรามสู้ติดตามและงอนง้อนางสีดาให้กลับคืนอยุธยา ฤๅษีจึงพูดปลอบประโลมนางสีดาให้กลับไปครองคู่กับพระราม อย่างไรก็ตาม มีข้อน่าสังเกตว่าบทบาทการไล่เกลี้ยของฤๅษีวัชเมฤคในเหตุการณ์เช่นนี้ ผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของคู่กรณีด้วย นางสีดาไม่ยอมกลับไปครองคู่กับพระราม แม้ฤๅษีจะไล่เกลี้ยอย่างไร นางก็ไม่เปลี่ยนแปลงการตัดสินใจที่จะตัดขาดความสัมพันธ์ฉันคู่รักกับพระราม ผลจากการไล่เกลี้ยนี้ แม้ไม่สำเร็จแต่ก็ทำให้นางสีดายอมมอบพระมงกุฎและพระลบเป็นตัวแทนของนาง แล้วเดินทางกลับไปเมืองอยุธยาพร้อมกับคณะพระราม

2.5 ฤๅษีมีบทบาทสำคัญในเรื่องเล่าแทรก

เมื่อศึกษาบทบาทฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จะพบว่าฤๅษีบางตนมีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าแทรก คือ เป็นตัวละครหลักดำเนินเรื่องในเรื่องเล่าแทรก เนื้อเรื่องนั้นมักจะสื่อให้เห็นคติการใช้ชีวิตของฤๅษีที่ขาดประสบการณ์เรื่องทางโลก ดังเรื่องฤๅษีโคดมกับฤๅษีกไลโกฏฐ์ เรื่องฤๅษีโคดมนำเสนอเส้นทางชีวิตกษัตริย์องค์หนึ่งครองกรุงสาเกต ไม่มีโอรสธิดา ดำรงราชสมบัติด้วยความเบื่อหน่าย กษัตริย์มุ่งหน้าสู่หนทางนักพรตบำเพ็ญเพียรเป็นเวลายาวนาน “บำเพ็ญภาวนาจำเริญพรต กำหนดสองพันปีมา จนหนวดนั้นยาวดังหย้ารก ปกทรวงพระอาจารย์ฉานกล้า” (กรมศิลปากร 2540: 55) ตัวละครที่เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ นกกระจาบป่าผัวเมียเข้ามาทำรังในหนวดของฤๅษี จนนางนกออกไข่คลอดลูก วันหนึ่งนกตัวผู้บินไปหาเหยื่อที่ป่าหิมพานต์ หลงเพลินด้วยเสพรสเกสรดอกบัวจนดอกบัวหุบออกไม่ได้ เวลาเข้าดอกบัวบานรับแสงแดด นกตัวผู้จึงบินกลับรัง ฝ่าย

นางนงโกรรหนักเข้าใจว่าคู่รักคบซู้ แม้นกตัวผู้อธิบายอย่างไร นางนงก็ไม่เชื่อ นกตัวผู้จึงกล่าวว่า “ถ้านอกใจให้บาปพระดาบส ผู้ทรงพรตนี้ได้แก่ข้า” (กรมศิลปากร 2540: 57) ฤๅษีได้ยินคำเจรจານี้ จึงเกิดความสงสัยว่าบาปนั้นมีประการใด ความไม่รู้ของฤๅษีทำให้ฤๅษีต้องปรึกษานกกระจาบปาว่าจะทำอะไรให้นักทั้งคูร์ับบาปแทนตน ดังที่กล่าวว่า “กุสสร้างพรตกำหนดปีสองพัน บาปนั้นจะมีข้อไหน ซึ่งเอ็งจะรับเอาบาปไป กูทำอย่างไรสกุณิ” (กรมศิลปากร 2540: 57) นกกระจาบแจ้งข้อสงสัยดังกล่าว จึงให้คำอธิบายว่า ฤๅษีมีบาป เพราะฤๅษีไม่มีผู้สืบทอด เมื่อไรผู้ปกครอง ฤๅษีโคตมฟังข้อแถลงแล้ว ก็ยินดีเห็นจริงด้วย เรื่องราวจุดนี้เชื่อมโยงมายังการทำพิธีบูชาสตรียเป็นภรรยา มีนามว่า กาลอจนา ฤๅษีเสพรสถามกับนางกาลอจนาจนมีบุตรี คือ นางสวาหะ และนางกาลอจนาให้กำเนิดโอรสที่นางสมสู่กับพระอินทร์และพระอาทิตย์ ต่อมากลายเป็นลิง เพราะคำเสียดหาของฤๅษีโคตม และนางกาลอจนาถูกสาปเป็นก้อนศิลาตลอดกาล เรื่องฤๅษีโลโกฏฐเช่นกัน นำเสนอเส้นทางชีวิตของฤๅษีพัวพันกับเรื่องโลกียสุข เนื่องจากท้าวโรมพัตสังธิดา คือนางอรุณวดี ไปก่อกวนพิธิบำเพ็ญตบะ เพื่อให้อำนาจฤทธิ์จากตบะเสื่อมลง ฝนจะได้ตกต้องตามฤดูกาล นางอรุณวดีเข้าไปแนบชิดฤๅษี แล้วให้ฤๅษีจับต้องหน้าอก ครั้นสัมผัสหน้าอกสตรีสาว ฤๅษีจึงตกอยู่ในห้วงกาม เสพรสรักกับนางอรุณวดี และเมื่อฤๅษีโลโกฏฐครองคู่อยู่กับนางอรุณวดี ฤๅษีก็มี ความพอใจที่จะใช้ชีวิตบนเส้นทางโลกียสุขมากกว่ามุ่งบำเพ็ญพรตอย่างที่ เคยเป็นมา ฤๅษีจึงวิงวอนให้นางอรุณวดีพาตนเองเข้าสู่วังด้วย ดังคำกลอนที่ว่า “ให้เสียดายตบะกิจวิหยา อนิจจาจะทำประการใด ครั้นจักละนางอยู่ สร้างพรต เสียดายรสที่ร่วมพิสมัย จำกูจะตั้งหน้าไป จะเป็นกระไรก็ตาม ที่ คิดแล้วจึงตอบวจา ซึ่งจะพาเราไปบุรีศรี สุดแต่สีกาจะปราณี รูปนี้มิให้อนาทร” (กรมศิลปากร 2540: 207) เรื่องราวฤๅษีโลโกฏฐเชื่อมโยงกับการให้กำเนิดพระราม เพราะต่อมาท้าวทศรถเชิญคณะฤๅษีมาทำพิธีขอโอรส โดยมีฤๅษีโลโกฏฐเป็นประธานในพิธี

2.6 ฤๅษีมีบทบาทสร้างรสรวรรณคดี

กวีสร้างบทบาทของฤๅษีให้มีสีสัน น่าติดตาม เราอารมณ์ผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดรสรวรรณคดี เช่น ฤๅษีโคบุตรมีลักษณะท่าทางชวนให้ผู้อ่านผู้ฟังขบขัน ดังเหตุการณ์ที่ทศกัณฐ์ให้มหาดเล็กมาตามฤๅษีโคบุตรช่วยแก้ไขมณฑกัณฐ์ที่ผูกติดกับมณีนกัณโฑ ฤๅษีได้ยื่นเสียงอสุรเรียกหน้าอาศรม ก็ลนลาน ไม่ล้างหน้าตา รีบฉวยผ้ากรอง ไม่เท่า แต่ด้วยสังขารเฒ่าชรา ตาฝ้าฟาง ทำให้ฤๅษีตกอยู่ในอาการที่ว่า “สะดุดโอน้ำโดนกระโดนหก ตาลิปัตรพลัดตกประคำหาย วิ่งวนชนฝากุฎิหลาย ตะกายหาประตูก็ผิดไป” (กรมศิลปากร 2540: 265) อสุรเตือนหลายครั้ง กว่าฤๅษีโคบุตรจะออกมาจากอาศรมได้ใช้เวลานานมากทีเดียว และเมื่อฤๅษีอยู่เบื้องหน้าทศกัณฐ์กับมณีนกัณโฑ แฉงเหตุว่าขุนกระบี่เข้ามาสร้างความปั่นป่วนให้แก่ทศกัณฐ์ ฤๅษีเฝ้าอ่านสรรพวิชาเพื่อช่วยเหลือเต็มกำลัง “สารพัดวิชามนต์ดล ก กา กบ กน หาเว้นไม่ ทั้งสวดมนต์หลวงชีภาษาไทย หัวใจไม่ก็เอามา” (กรมศิลปากร 2540: 288) รสรวรรณคดีที่สร้างความตลกขบขันในที่นี้ คือ ฤๅษีโคบุตรสวดมนต์ทุกบท บรรดาผี สวดจนกวีพรรณนาภาพฤๅษีไว้ว่า “พระโคบุตรบริกรรมจนปากสั่น” ก็ไม่สามารถแก้ไขมณีนกัณโฑที่พันอยู่บนเศียรทศกัณฐ์ให้หลุดได้ กระทั่งพบทางแก้ไขตามอักษรจารึกบนหน้าผากทศกัณฐ์ว่าให้นางมณโฑตบเศียรสวามีสามที เส้นผมจึงจะหลุด บทตลกของฤๅษียังเห็นได้จากกลุ่มฤๅษีบ่าเพ็ญพรตในป่า เมื่อฤๅษีวิเศษและฤๅษีสวามีตรึงพระรามและกองทัพมายังถิ่นอาศรมฤๅษี เหล่าฤๅษีปาคิดว่าเป็นกองทัพมารยกมาบุกกรุก ก็ตกใจกลัวจนสติไม่อยู่กับตัว ฤๅษีแต่ละตนพยายามหนีสุดชีวิต ความกลัวทำให้ร่างกายสั่นระรัว ลนลาน หยิบเครื่องใช้ไม้สอยตามแต่จะคว้าได้ ฤๅษีบางตนกระโจนลงจากที่พำนัก บ้างล้มลุกคลุกคลาน บ้างวิ่งเตลิดเข้าป่า บ้างแอบอยู่ชอกหิน เหล่าฤๅษีเรียกหากันดังสนั่น เรียกได้ว่าคณะฤๅษีดังกล่าวไม่ได้สำรวมกิริยาสร้างความตลกขบขันอย่างยิ่ง ดังที่ว่า “ตัวสั่นหน้าตาลนลาน บ้างฉวยได้น้ำเต้าลูกประคำ มือคลำคว้าหาบริวาร ลางองค์ได้พัดใบตาล โจนทะยานลงจากกุฎิ วิ่งพะปะกันล้มลุก บุกเข้าป่าซุกถ้ำหนี บ้างแอบซ่อนอนคิริ เรียก

หากันมีอิงไป” (กรมศิลปากร 2540: 483)

2.7 ฤๅษีกับการสืๅงแ่งคิด

ฤๅษีมีประสบการณ์ชีวิตมาก และมีอายุยืนยงกว่ามนุษย์ทั่วไป ฤๅษีจึงมีบทบาทสื่อสารแ่งคิดคติเตือนใจอยู่เสมอ เช่น ฤๅษีอัสสิๅงค้ำขาๅบุตรชาย คือ ฤๅษีกลๅโกฏๅไม่ให้สัๅมผัสสัตว์มีเขาที่ๅก แต่ฤๅษีกลๅโกฏๅไม่ได้ตระหนักค้ำสัๅงนี้จึงจับต้องสัตว์มีเขาที่ๅก คือ เต้านมของนางอรุณวดี ทำใหๅฤๅษีถูกความเสๅนหาทางเพศครอบงำจิตใจจนเสีๅพรต เมื่อครั้งพาลิๅซิงนางมณโฑจากทศกัๅณฐ์ ฤๅษีองคตมีบทบาทสืๅงแ่งคิดเตือนสติพาลิๅให้เห็นสัๅงที่ทำว้าผิด ดังค้ำพูดฤๅษีองคตว้า “ฝ้ายเจ้าก็ๅมีฤๅษีรอน จะมาจับไฟรๅนด้วยอันใด” (กรมศิลปากร 2540: 122) ไฟรๅนร้อน หมายถึง นางมณโฑ ฤๅษีพูดแ่งใหๅพาลิๅคิดว้านางงามนี้ไม่ใช่สัๅงคู้ควรกับพาลิๅเพราะ “นางนี้ลีเป็นเมียเขา” และแ่งน้าเสีๅงตำหนิๅนที่ “พระองค์เป็นวงศ์เทเวศ ใช้จะไรๅครๅเสๅนหา รๅบขๅคัๅนใหๅอสุรๅ เห็นว้าจะไม่มีรๅคิ” (กรมศิลปากร 2540: 122) พาลิๅเป็นขุนกระบี่ที่มีๅตๅสูง ยๅมทะรๅนในเกีๅยรติและศัๅกดิ์ศรี แต่เมื่อฟังค้ำตักเตือนของฤๅษีองคตผู้เป็นอๅจารย์ของตนจึงเสีๅงจะปฏิๅเสๅรความผิดได้ ด้วยเหตุที่ฤๅษีเป็นแบบอยๅงผู้ฝึกตนบนครๅรองศีลธรรม เมื่อฤๅษีมีความประพฤตินๅกริๅต คือ สืๅงสื่อสารสัๅงทุกสัๅล จึงส่งผลกระทๅบตๅอภๅพลัๅกษณๅของฤๅษีด้วย ดังกรๅนิๅทศกัๅณฐ์แปลงกายเป็นฤๅษีกาลสิๅทๅเข้าไปหาพระรๅมเพื่อพูดโน้มน้าวใจใหๅพระรๅมยกทัๅกกลับๅไป ฤๅษียกยๅงทศกัๅณฐ์แต่ตำหนิๅนางสีๅดว้ามีมลๅทิน รๅมทั้งกองทัๅพระรๅมที่ด้อยไม่ทัๅดเทียมฝ้ายยัๅกษัๅ ทำใหๅพระรๅมไม่สบอๅรๅมณๅขณะเจรๅจๅด้วย จากที่ๅกลๅวๅมาจะเห็นได้ว้าบทบาทฤๅษีนั้นสืๅงแ่งคิดที่ๅเป็นประโยๅชนๅแกๅตัวละครอๅน ไม่ใชๅซัๅงน้าใหๅเกิดโทษหรือพูดจๅยัๅยๅอๅรๅมณๅผู้รับสารใหๅมีใจยๅอๅทๅหรือยอมฝ้ายแพๅตๅอๅปๅสรรค

3. ขๅสัๅงเกๅตๅการสรๅงตัวละครฤๅษี

การสรๅงตัวละครฤๅษีในบทละครเรีๅงรๅมเกีๅยรติๅ พระรๅชนิพนๅนในพระๅบาทสมเด็จๅพระพุๅทธยๅอดฝ้าจุๅฬๅโลกๅมหารๅช พบว้ากัๅวี้มีความสามารถ

สร้างตัวละครฤๅษีให้เข้ากับบริบทสังคมไทย และแฝงแนวคิดบางประการที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมอินเดีย ดังจะกล่าวถึงใน 4 ข้อ คือ (1) ฤๅษีเป็นผู้อาวุโสเหมือนญาติผู้ใหญ่ (2) การดัดแปลงฤๅษีอินเดียโบราณเป็นฤๅษีแบบไทย (3) ตัวละครฤๅษีสัมพันธ์กับฤๅษีผู้สร้างตำนานเมือง (4) ฤๅษีฝ่ายทศกัณฐ์มีลักษณะบกพร่อง อภิปรายในแต่ละหัวข้อ ดังต่อไปนี้

3.1 ฤๅษีเป็นผู้อาวุโส เหมือนญาติผู้ใหญ่

ความสำคัญของการสร้างตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ประการแรก คือ กวีจัดวางสถานภาพของฤๅษีให้มีความสำคัญในแง่ลำดับอายุ โดยนำค่านิยมระบบเคารพผู้อาวุโสของครอบครัวไทยสมัยอดีตมาเป็นแนวคิดสร้างตัวละคร กล่าวคือ ครอบครัวไทยสมัยอดีต เป็นครอบครัวใหญ่ ประกอบด้วยสมาชิกหลายรุ่นสืบต่อกัน สมาชิกรุ่นแรกๆ คือ ผู้วางรากฐานความเป็นมาของครอบครัว ทำให้เกิดค่านิยมเคารพผู้อาวุโสที่ลูกหลานเรียกว่าทวด ปู่ ย่า ตา ยาย ถึงแม้ผู้อาวุโสไม่ใช่หัวหน้าครอบครัว เป็นผู้อาศัย แต่สมาชิกทุกคนล้วนให้ความเคารพและเกรงใจอย่างยิ่ง (رينฤทัย สัจจพันธุ์ 2544: 4) กรณีของฤๅษีนั้น หากเทียบกับอายุตัวละครอื่นๆ จะเห็นว่าฤๅษีมีอายุมากสุดในดินแดนมนุษย์ เวลาตัวละครเข้าไปพบปะฤๅษีจะแสดงกิริยานอบน้อม พูดยาไพเราะ และใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “หลาน” ส่วนฤๅษีจะแสดงความปรานี ใช้สรรพนามแทนตัวเองว่า “ตา” เช่นครั้งที่พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดาเดินทางเข้าไปในป่า ผ่านอาศรมฤๅษีสระงักค์ ฝ่ายฤๅษีแจ้งว่าพระรามคือพระนารายณ์ก็นึกเอ็นดู “ตานี้รู้แล้วจึงรีบมา” คู่สนทนาด้วยคือพระรามใช้คำพูดเป็นทางการแสดงความเคารพ เมื่อคณะของพระรามผ่านอาศรมของฤๅษีสู่ทศกัณฐ์และนางศุภไชยดาบสินี พระรามกล่าวกับฤๅษีว่า “ตัวหลานนี้ชื่อว่ารามะศ นันสีดาอัคเรศมเหสี นีคืออนุชาร่วมชีวิ มีนามพระลักษมณ์กุมาร” (กรมศิลปากร 2540: 452) ฤๅษีทราบภูมิหลังของพระรามที่ต้องเดินป่าเป็นเวลาสิบสี่ปี ก็มีความอาลัย “เจ้าจงอยู่ด้วยอย่า” ด้วยเกรงว่าการเดินป่าของสามกษัตริย์

จะ “ลำปากอินทรีย์” คราวที่พระพรตพบฤๅษีการทวาช ฤๅษีมีสถานะเหมือน ญาติผู้ใหญ่ เวลาสนทนาฤๅษีใช้สรรพนามแทนตนว่า “ตา” และเรียกพระพรต ว่า “หลาน” ยิ่งกรณีฤๅษีวิชฌมฤๅษีผู้อภิบาลโอรสของนางสีดา ก็เห็นเงาของ ผู้เฒ่าในครอบครัวไทยที่คอยห่วงใย ปลุกฝัง อบรม และถ่ายทอดวิชาความรู้ ให้ลูกหลานเติบโตเป็นคนดีมีวิชา ฤๅษีจึงเป็นเหมือนญาติผู้ใหญ่คนหนึ่ง คอย ฝ้าดูแล และมุ่งหวังให้ “หลาน” เติบโตเป็นคนดี

3.2 การดัดแปลงฤๅษีอินเดียโบราณเป็นฤๅษีแบบไทย

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แสดงให้เห็น ว่ากวีนำเรื่องราวของฤๅษีอินเดียโบราณจากรamayanaของวาลมีกี และจาก กัมพระมายณะ สำนวนภาษาทมิฬ มาดัดแปลงสร้างสรรค์เป็นฤๅษีแบบไทย ดังข้อสังเกตต่อไปนี้

3.2.1 การดัดแปลงเรื่องราวฤๅษีอินเดียโบราณจากรamayana ของ วาลมีกีเป็นฤๅษีแบบไทย เช่น เมื่อกวีแขกกล่าวถึงฤๅษีสิขัฐะ และฤๅษีวิศว มิตระ ซึ่งมีสถานะเป็นพรหมฤๅษี กวีไม่ได้กล่าวถึงฤๅษีทั้งสองตนคู่กัน ตามเนื้อ เรื่องรามายณะ ฤๅษีทั้งคู่เดิมเป็นอริกัน มีความพยายามจะเอาชนะซึ่งกันและ กัน แต่ที่มาเกี่ยวข้องกับพระรามและพระลักษมณ์ เพราะเป็นอาจารย์สอน วิชาให้แก่ลูกศิษย์ทั้งคู่ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กวีไทยสร้างตัวละครฤๅษีให้เป็นแบบไทย จากชื่อฤๅษีวิศวมิตรก็ดัดแปลง เป็นฤๅษีสวามิตร และเมื่อกล่าวถึงฤๅษีสิขัฐะจะกล่าวคู่กันกับฤๅษีสวามิตรอยู่ เสมอ ดังที่กวีรวบชื่อเรียกว่า “พระวสิษฐ์สวามิตร” นอกจากนี้ในรามายณะ ของวาลมีกี ฤๅษีคัสยะมีบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะเป็นผู้บอกมนตร์อาถรรพ์ หลุ่ยให้แก่พระรามเพื่อสังหารราวณะ(วรรณวรงค์ พัฒนกำจร 2532: 28) แต่ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ สำนวนพระราชนิพนธ์นี้ จากฤๅษีคัสยะ กวี ไทยสร้างสรรค์เป็นฤๅษีอังกศ ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทมากนัก กล่าวเพียงว่าเป็น อาจารย์พาลี ทำหน้าที่ไกลเกลี่ยเหตุพิพาทระหว่างทศกัณฐ์กับพาลี แสดง ให้เห็นว่ากวีไทยเลือกสรรบทบาทของฤๅษีอินเดียโบราณมาสร้างสรรค์ใหม่

3.2.2 การดัดแปลงเรื่องราวฤๅษีอินเดียโบราณจากกัมพะรามายณะ
สำนวนภาษาทมิฬเป็นฤๅษีแบบไทย ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เมื่อกวีสร้างตัวละครฤๅษีโลกิณในเรื่องเล่าแทรก นำจะได้อิทธิพลมาจากฤๅษีโลกิณในกัมพะ (Kamba) รามายณะ ที่เป็นภาษาทมิฬ ดังจะเห็นว่าฤๅษีโลกิณ เป็นฤๅษีมีเขา เป็นลูกของฤๅษีกัศยปะ ฤๅษีมีเขาได้บำเพ็ญพรตในป่าจนเกิดความแห้งแล้ง เป็นเหตุให้ท้าวโรมปาณะส่งธิดาคือ นางศานตามาก่อวนตบะของฤๅษี จนฤๅษีได้นางศานตาเป็นชายา และได้แต่งงานครองคู่กัน (Sundaram 2002: 10-11) คำโครงเรื่องเช่นนี้กวีไทยน่าจะได้รับรู้รามายณะมาจากอินเดียตอนใต้แหล่งหนึ่ง จึงดัดแปลงชื่อฤๅษีและตัวละครแบบอินเดียมาเป็นชื่อฤๅษีแบบไทย

3.3 ตัวละครฤๅษีสัมพันธ์กับฤๅษีผู้สร้างตำนานเมือง

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ชี้ให้เห็นถึงแนวคิดตัวละครที่สัมพันธ์กับ ฤๅษีผู้สร้างตำนานเมือง ซึ่งในประเด็นนี้ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (2522: 79) ตั้งข้อสังเกตว่าการตั้งชื่อเมืองอยุธยา ตามชื่อพยางค์แรกของฤๅษีจนคาวี ฤๅษียุคัธร์ ฤๅษีหะ และฤๅษียาคะ ไม่ปรากฏหลักฐานที่มา เป็นไปได้ว่ากวีอาจแต่งขึ้นเอง “หรือบางทีอาจจะเอาอย่างเรื่องฤๅษี 4 ตนที่สร้างเมืองตามที่เล่าไว้ในจามเทวีวงศ์ก็ได้ ในจามเทวีวงศ์นั้นมีข้อความกล่าวถึงฤๅษีที่ศรัทธาในพุทธศาสนา คือ ฤๅษีวาสุเทพ แห่งดอยอุจจ (ดอยสุเทพ) สร้างเมือง 4 เมือง ได้แก่ เมืองมโหสถนคร ปุริมนคร อวิหุรนคร และรัมนนคร ฤๅษีชื่อสุกทันตสร้างเมืองหริปุณฺธิไชย (ลำพูน) แล้วเชิญจามเทวีราชธิดาพระเจ้ากรุงละโว้มาครอง ฤๅษีชื่อมหาพรหม หรือสุพรหม อยู่ภูเขาสองยอด สร้างเมืองเขลางค์นครและอาลัมพางค์นคร ถวายพระเจ้าอนันตยศ โอรสของพระนางจามเทวี และฤๅษีคนสุดท้ายชื่อ สัจชนาลัย ไม่มีกล่าวในจามเทวีวงศ์ว่าสร้างเมืองอะไร” ข้อสังเกตของศักดิ์ศรีน่าสนใจ เพราะเมื่อสืบค้นข้อมูลตำนานการสร้างเมืองหรือภูมิสถานในท้องถิ่น พบว่าฤๅษีมักจะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนโบราณในฐานะเป็นปูชนียจารย์ เป็น

ผู้สร้างเมือง เป็นประธานหรือที่เคารพของชาวเมือง และชื่อเรียกสถานที่ตามนามฤๅษีย่อมเป็นมงคล สอดคล้องกับที่สุรพล คำริห์กุล (2557: 1-20) ศึกษาโบราณสถานสันกู่ ดอยปุยในฐานะที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษีวาสุเทพ พบว่าการสร้างโบราณสถานบริเวณที่ฤๅษีพำนักย่อมเกิดความเป็นสิริมงคล ดังชื่อดอยสุเทพเรียกขานตามนามฤๅษีวาสุเทพ หรือโบราณสถานซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่ก็เกี่ยวข้องกับฤๅษี เช่น โบราณสถานสันกู่ บนยอดดอยปุยเป็นพื้นที่โบราณคดีเก่าที่สุดบริเวณชุมชนดอยสุเทพ ชาวลัวะเวียงเจ็ดลินอันเป็นชนพื้นเมืองเดิมบริเวณยอดดอยนี้เกิดจากรอยเท้าสัตว์ที่อุปฐากฤๅษีวาสุเทพ และชาวลัวะได้สร้างโบราณสถานสันกู่เป็นพื้นที่ตั้งของอาศรมฤๅษีวาสุเทพที่เคยบำเพ็ญตบะมาก่อน ดังนั้น ตัวละครฤๅษีที่บอกให้พระอินทร์สร้างเมืองอยู่ยงจึงนำมาจากความคิดของกวีไทยที่ประสมประสานเรื่องราวฤๅษีในตำนานวัฒนธรรมที่เล่าขาน และหนึ่งในตำนานฤๅษีที่กวีไทยประทับใจสันนิษฐานว่ามาจากตำนานฤๅษีวาสุเทพนั่นเอง

3.4 ฤๅษีฝ่ายทศกัณฐ์มีลักษณะบกพร่อง

เมื่อกวีสร้างตัวละครฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครฝ่ายอธรรม ภาพลักษณ์ฤๅษีมีลักษณะบกพร่อง หูเบา ใจอ่อน โง่เง่า ขาดวิจรรย์ญาณไตรตรองเหตุร้ายเหตุดี เห็นได้จากฤๅษีโคบุตร พระอาจารย์ของทศกัณฐ์ นอกจากกวีสร้างภาพลักษณ์ให้มีลักษณะขบขัน สื่อรสสื่ออารมณ์เรียกเสียงหัวเราะผู้อ่าน ผู้ฟังแล้ว ฤๅษีโคบุตรยังตัวละครที่ถูกหนุมานหลอกเอากลองดวงใจของทศกัณฐ์อย่างง่ายดาย กล่าวคือ ก่อนที่หนุมานจะแส้รังเข้าไปหาทศกัณฐ์ หนุมานหลอกล้อฤๅษีโคบุตรให้นำกลองดวงใจของพญายักษ์ส่งให้แก่กองคตภายนอก เพราะหากฤๅษีพกกลองดวงใจเข้าไปใกล้ทศกัณฐ์ ดวงจิตจะกลับคืนสู่ร่างกายเจ้าของฤๅษีเห็นจริงตามคำกล่าวนั้นจึงส่งดวงจิตให้แก่กองคต ฝ่ายหนุมานแส้รังบอกฤๅษีว่าจะไปกล่าวองค์ให้รู้ข้อกำหนดถวายตัว ฤๅษีไม่มีจิตระแวงกลับเกิดความยินดี ชื่นชมหนุมานว่าฉลาดหลักแหลม แล้วแสดงความเห็นว่าควรที่

เจ้ากรุงลงกาจะประทานครุฑศักดิ์ให้แก่หนุมาน มาถึงตอนนี้ หนุมานดูแคลน ฤๅษีโคบุตรในใจอย่างรุนแรงว่า “จึงคิดว่าองค์พระนักรพรต ปรากฏสักว่าเป็นอาจารย์ โง่เง่าไม่รู้เท่ากู ดูไปไม่เป็นแก่นสาร คิดแล้วถวายมัสการ ทำวงสนลานออกไป” (กรมศิลปากร 2540: 343) และเมื่อฤๅษีโคบุตรโน้มน้าวใจให้ทศกัณฐ์ยอมรับหนุมาน ก็พูดยืนยันว่าตนนั้นเห็นว่าเป็นสิ่งดี “จึงพากระบี่เข้ามา” ส่วนนางมณโฑไม่เห็นด้วยที่ทศกัณฐ์จะเชื่อใจหนุมาน เพราะหากจะคบศัตรูเป็นมิตร “ดังเอาอสรพิษมาเลี้ยงไว้” แต่ทศกัณฐ์กลับเชื่อว่าหนุมานดีจริง ไม่ได้เสแสร้ง เพราะได้รับการรับรองจากฤๅษีโคบุตรแล้ว “ทั้งพระโคบุตรวุฒิกโร ที่ไหนจะโง่ไปกว่าลิง ดั่งหนึ่งจะแจ้งน้ำใจคน สารพันค้นรู้ไปทุกสิ่ง เธอมีจิตจงรักเราจริง ถ้ากริ่งอยู่แล้วไม่พามา” (กรมศิลปากร 2540: 350) สารตอนนี้ยั่วล้อความเขลาและความประมาทของฤๅษีโคบุตรอย่างตั้งใจ เพราะเมื่อทศกัณฐ์เห็นหนุมานครอบครองกลองดวงใจของตนเอง ก็รู้แล้วว่าเสียรู้แก่ศัตรู

บทสรุป

การศึกษาฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ชี้ให้เห็นว่าราชกวีและกวีประจำราชสำนักมีฝีมือทางวรรณศิลป์ยอดเยี่ยมที่สร้างสรรค์ตัวละครฤๅษีให้มีลักษณะเด่นและบทบาทตรึงใจผู้อ่าน ผู้ฟัง ดังจะขอกล่าวประเด็นที่ศึกษาสรุปโดยภาพรวมดังนี้

ลักษณะเด่นของฤๅษี ฤๅษีเป็นนักพรตผู้เฒ่า มีจิตเมตตาต่อสรรพสัตว์ ฤๅษีเป็นพหูสูต สละสมสรรพวิทยาการ และถ่ายทอดวิทยาการให้แก่ลูกศิษย์ นัยนี้ ฤๅษีจึงเป็นผู้รู้ลึกในศาสตร์และศิลป์ และด้วยเหตุที่ฤๅษี มุ่งภาวนา จำเริญพรต มีมานแก่กล้าตามลำดับ ฤๅษีจึงเป็นผู้อาวุโส ทรงอำนาจภาพมาก มีฤทธิ์มักเป็นที่ยำเกรงแก่ผู้อื่น ขณะเดียวกันฤๅษีมีมานหยั่งรื้อสยของโลกและชีวิต ความเป็นไปในกาลทั้งสาม ทั้งนี้ก็เพราะการยึดมั่นในกิจ คือ การเจริญพรต อันเป็นหน้าที่สำคัญของฤๅษี

บทบาทของฤๅษีกับการดำเนินเรื่อง ฤๅษีมีหน้าที่อภิบาลตัวละครเอก คอยดูแลและเลี้ยงดูให้ตัวละครเอกที่กำลังเติบโตอย่างมีคุณภาพ ฤๅษีมีประสบการณ์ชีวิต จึงมีบทบาทเป็นที่ปรึกษา คอยชี้แนะแนวทางตั้งแต่วางเรื่องง่ายไปจนถึงเรื่องยากที่ตัวละครอื่นตัดสินใจไม่ได้ บทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งของฤๅษีคือเป็นสื่อติดต่อเทพ ไม่ว่าจะเป็นผู้ทำพิธีกรรมเพื่อให้เทพประทานอาวุธ หรือเดินทางไปพบเทพ เพื่อขอมন্ত্রที่ทรงอำนาจในสถานการณ์แห่งความขัดแย้ง ฤๅษีก็มีบทบาทเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครที่เป็นอริกันด้วย ฤๅษีจึงเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความบาดหมางให้ผ่อนคลายได้ เรื่องราวชีวิตฤๅษีนี้นับว่ามีสีสัน เห็นได้จากบทบาทของฤๅษีในเรื่องเล่าแทรก ดังที่กวีบรรยายภูมิหลังชีวิตฤๅษี ปัญหาที่เกิดขึ้นกับฤๅษี บทบาทของฤๅษียังสัมพันธ์กับการสร้างสรรณคดี โดยมากฤๅษีที่ไม่มีบทบาทสำคัญ เช่น คณะฤๅษีป่าจะควบคุมสติไม่ได้เวลาถูกอสูรรบกวน ทำให้ฤๅษีต่างหนีเอาชีวิตรอดขาดความสำรวม กวีพรรณนาให้เห็นภาพที่ฤๅษีหลบหนีอย่างน่าขบขัน รวมทั้งฤๅษีฝ่ายทศกัณฐ์ก็ดูจะรับบทตลกขบขันหัวเราะ อย่างไรก็ตาม ฤๅษียังคงสื่อสารแง่คิดให้ตัวละครตระหนักถึงคุณธรรม หรือสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ

ข้อสังเกตการสร้างตัวละครฤๅษี กวีสร้างตัวละครประเภทนี้ได้อย่างสมจริง และดัดแปลงตัวละครฤๅษีอินเดียโบราณให้สัมพันธ์กับสีสันความเป็นฤๅษีในสังคมไทย กล่าวคือ กวีสร้างตัวละครฤๅษีให้เป็นผู้อาวุโส เหมือนญาติผู้ใหญ่ หรือพูดได้ว่าฤๅษีเป็นภาพสะท้อนของผู้เฒ่า อันสัมพันธ์กับค่านิยมเคารพผู้อาวุโสของครอบครัวไทยสมัยอดีต จะเห็นได้ว่าเวลาฤๅษีมีปฏิสัมพันธ์กับตัวละครอื่นๆ จะเห็นเงาของ “ตา” คุยกับ “หลาน” หรือสัมผัสได้ว่าฤๅษีเป็นผู้เฒ่าปรารถนาติดต่อผู้อ่อนวัยกว่า ข้อสังเกตประการต่อมา กวีไทยมีความชาญฉลาดดัดแปลงเรื่องราวฤๅษีอินเดียโบราณให้เป็นฤๅษีแบบไทย มีที่น่ายินดีเป็นความคิดของกวีไทยเองคือเชื่อมโยงตัวละครฤๅษีโดยได้รับอิทธิพลจากฤๅษีผู้สร้างตำนานเมือง กรณีนี้อาจศึกษาเชิงลึกต่อไป และสุดท้ายการสร้างตัวละครฤๅษีฝ่ายทศกัณฐ์ให้มีลักษณะบกพร่อง หูเบา ขาดปัญญา

ไตร่ตรองเหตุร้ายเหตุดี เป็นความจงใจของกวีที่ยั่วล้อความโง่เขลาและแฝง
น้ำเสียงตำหนิบทบาทของฤๅษีที่เป็นชนวนเหตุให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตตัว
ละครอย่างใหญ่หลวง

ฤๅษีในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นตัวละครชูรสวรรค์ ทำให้วรรณคดี
เรื่องนี้มีเนื้อเรื่องและสื่อสารแง่คิดที่น่าติดตาม ฤๅษีเป็นตัวละครที่อยู่เบื้อง
หลัง คอยส่งเสริม ช่วยเหลือ และผลักดันให้ตัวละครอื่นๆ มีบทบาทโดดเด่น
อย่างมีสีสัน การศึกษาครั้งนี้ ยืนยันถึงคุณค่าของบทละครเรื่องรามเกียรติ์
สำนวนพระราชนิพนธ์ในแง่การสร้างสรรค์ตัวละครที่สมจริง ลุ่มลึก และน่า
ประทับใจ สมกับคำยกย่องว่าเป็นวรรณคดีแห่งชาติ เหมาะสมที่ผู้รู้จะศึกษา
ในประเด็นต่างๆ ให้แพร่หลายสืบไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร, 2540. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 (4 เล่ม)**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- _____, 2558. **บทความเรื่องรามเกียรติ์**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กุสุมา รัชชมณี และคณะ, 2550. **ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: แมคำผาง.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2559. “แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช.” **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี** 8 (3) : 1-29.
- นาคะประทีป, 2547. **สมญาภิธานรามเกียรติ์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2547. **เทพเจ้าและสิ่งนำรู้พระราชนิพนธ์ ร.6**. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- ราชบัณฑิตยสถาน, 2546. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- рінฤทัย สัจจพันธุ์, 2544. **วรรณคดีศึกษา**. กรุงเทพฯ: ธารปัญญา.
- _____, 2554. **นามานุกรมรามเกียรติ์ ฉบับปรับปรุงใหม่**. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- วรรณวรางค์ พัฒนกำจร, 2532. “ฤๅษีอค์สตัยะในวรรณคดีสันสกฤต.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2545. “ฤๅษีในวรรณคดีและคติความเชื่อของอินเดีย.” **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 27 (3) : 878-882.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, 2522. “ฤๅษี.” **เมืองโบราณ** 5 (5): 71-79.
- สุรพงษ์ โสชนะเสถียร, 2526. “รามเกียรติ์: การแปลความหมายทางการเมือง.” **วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- สุรพล ดำริห์กุล, 2557. “โบราณสถานสันกู่ ดอยปู่: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษีวาสุเทพ?” **วารสารวิจิตรศิลป์** 5 (1): 1-20.

ภาษาอังกฤษ

- Monier-Williams M., Sir, 1899. **A Sanskrit-English dictionary**. London: Oxford the Clarendon Press.
- Sundaram P.S., 2002. **The Kamba Rāmāyaṇa**. New Delhi: Penquin Books India.

